

АНАЛІТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Шершньова Олена Володимирівна,
асистент кафедри початкової і спеціальної освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0009-0007-4809-6792

Стаття присвячена аналізу процесу впровадження інклюзивної освіти в Україні в контексті сучасних європейських тенденцій та національних освітніх реформ. Метою дослідження є визначення основних тенденцій, досягнень і викликів розвитку інклюзивної освіти, а також окреслення напрямів подальшого вдосконалення системи підтримки осіб особливими освітніми потребами. Методологічну основу становлять аналітичний, порівняльний і системний підходи, що дали змогу узагальнити досвід упровадження інклюзивних практик у закладах освіти різних рівнів, а також здійснити контент-аналіз нормативно-правових документів, статистичних даних та наукових публікацій.

Результати дослідження свідчать про поступовий перехід від моделі інтеграції, що передбачала адаптацію дитини до наявної освітньої системи, до моделі інклюзії, яка орієнтована на створення умов, здатних задовольнити освітні потреби кожного здобувача освіти. Такий підхід ґрунтується на принципах рівного доступу, партнерства, толерантності, поваги до різноманітності та прийняття індивідуальності. У центрі інклюзивного процесу перебуває дитина як активний учасник освітнього середовища, що має право на повноцінний розвиток, соціалізацію та самореалізацію.

Також простежується нерівномірність розвитку інклюзивних практик у регіонах України, що зумовлено соціально-економічними, демографічними та управлінськими чинниками. Недостатньо налагодженою залишається міжвідомча співпраця між освітніми, медичними та соціальними структурами, від чого залежить комплексність підтримки дитини. Ці фактори визначають потребу у формуванні цілісної стратегії інклюзивної політики, спрямованої на подолання існуючих бар'єрів і забезпечення сталого розвитку інклюзивної освіти в Україні.

У висновках зазначено, що успішність упровадження інклюзивної освіти в Україні залежить від комплексної державної політики, підвищення професійної компетентності педагогів, формування позитивного суспільного ставлення до інклюзії та розширення можливостей ресурсного забезпечення. Отримані результати можуть бути використані для розроблення стратегій розвитку інклюзивного середовища та удосконалення освітньої політики України в європейському вимірі.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивно-ресурсні центри, освітня політика України, педагогічна підтримка, соціальна інтеграція, інноваційні практики, рівний доступ до освіти.

Shershneva Olena. Analysis of the implementation of inclusive education in Ukraine: trends and challenges

The article is devoted to the analysis of the process of implementing inclusive education in Ukraine in the context of modern European trends and national educational reforms. The purpose of the study is to identify the main trends, achievements and challenges in the development of inclusive education, as well as to outline the directions for further improvement of the system of support for persons with special educational needs. The methodological basis is analytical, comparative and systemic approaches, which made it possible to generalize the experience of implementing inclusive practices in educational institutions of different levels, as well as to carry out a content analysis of regulatory and legal documents, statistical data and scientific publications.

The results of the study indicate a gradual transition from the integration model, which provided for the adaptation of the child to the existing educational system, to the inclusion model, which is focused on creating conditions capable of satisfying the educational needs of each student. This approach is based on the principles of equal access, partnership, tolerance, respect for diversity and acceptance of individuality. At the center of the inclusive process is the child as an active participant in the educational environment, who has the right to full development, socialization and self-realization.

There is also an uneven development of inclusive practices in the regions of Ukraine, which is due to socio-economic, demographic and managerial factors. Interdepartmental cooperation between educational, medical and social structures remains insufficiently established, which determines the comprehensiveness of child support. These factors determine the need to form a holistic strategy for inclusive policy aimed at overcoming existing barriers and ensuring the sustainable development of inclusive education in Ukraine.

The conclusions indicate that the success of the implementation of inclusive education in Ukraine depends on a comprehensive state policy, increasing the professional competence of teachers, forming a positive public attitude towards inclusion and expanding the possibilities of resource provision. The results obtained can be used to develop strategies for the development of an inclusive environment and improving the educational policy of Ukraine in the European dimension.

Key words: inclusive education, children with special educational needs, inclusive resource centers, educational policy of Ukraine, pedagogical support, social integration, innovative practices, equal access to education.

Вступ. Інклюзивна освіта в Україні посідає провідне місце в системі державної освітньої політики, оскільки відображає рівень соціальної справедливості, реалізацію прав людини та раціональне використання людського потенціалу. Починаючи з 2017 року, після

оновлення законодавчої бази, зокрема законів України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», інклюзивне навчання набуло статусу обов'язкової складової освітнього процесу. Це засвідчує пріоритетність забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх

здобувачів. Водночас упровадження інклюзії супроводжується низкою системних труднощів, що потребують ґрунтового аналізу та визначення перспектив подальшого розвитку.

Актуальність дослідження визначається потребою комплексного осмислення сучасного стану, тенденцій і проблем реалізації інклюзивної освіти в Україні, особливо в контексті повоєнного відновлення, коли питання соціальної єдності та доступності освітніх послуг набувають особливої ваги. Незважаючи на позитивну динаміку, подальший розвиток інклюзивного навчання потребує вдосконалення управлінських механізмів, підвищення професійної компетентності педагогічних працівників, належного ресурсного забезпечення та формування безпечного й толерантного освітнього середовища.

Проблеми інклюзивної освіти перебували в центрі уваги як українських, так і зарубіжних науковців, серед яких Алла Колупаєва, Наталія Софій, Тетяна Лукіна, Оксана Таранченко, Томас Гехір (Thomas Nehir), Лані Флоріан Lani Florian, Мел Ейнскау (Mel Ainscow). У їхніх дослідженнях розкрито методологічні засади інклюзії, психолого-педагогічні умови організації навчання дітей з особливими освітніми потребами, моделі підтримки та напрями формування інклюзивної компетентності вчителя. Проте динамічні зміни нормативно-правового поля, сучасні соціально-політичні трансформації та необхідність інтеграції європейського досвіду зумовлюють потребу подальшого узагальнення й систематизації результатів упровадження інклюзивної освіти в Україні.

Мета статті полягає в аналітичному осмисленні процесу впровадження інклюзивної освіти в Україні, визначенні провідних тенденцій, здобутків і проблем, а також окресленні перспектив її розвитку.

Для реалізації поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- здійснити аналіз нормативно-правових, організаційних і соціальних чинників становлення інклюзивної освіти в Україні;
- охарактеризувати основні тенденції та результати впровадження інклюзивних практик;
- визначити проблемні аспекти, що ускладнюють ефективність реалізації інклюзії;
- обґрунтувати напрями вдосконалення державної політики та педагогічної діяльності у сфері інклюзивної освіти.

Матеріали та методи. У процесі дослідження було використано сукупність взаємодоповнювальних методологічних підходів – аналітичний, порівняльний, системно-структурний та контент-аналіз. Їх поєднання забезпечило можливість комплексно охарактеризувати стан реалізації інклюзивної освіти в Україні та простежити її розвиток на різних рівнях освітньої системи. Застосування аналітичного підходу сприяло узагальненню та впорядкуванню наявної інформації, виокремленню провідних тенденцій становлення інклюзії, визначенню здобутків і проблем, що впливають на результативність інклюзивних практик.

Порівняльний метод дозволив співвіднести український досвід із європейськими моделями інклюзивної освіти, виявити спільні риси та специфічні характеристики національної системи [4]. Використання системно-структурного підходу дало змогу проаналізувати взаємозалежність між нормативно-правовим забезпеченням, організаційною побудовою закладів освіти та соціальними чинниками, які визначають формування інклюзивного освітнього середовища.

Контент-аналіз наукових джерел, статистичних матеріалів, а також нормативних документів Міністерства освіти і науки України та даних Державної служби якості освіти України забезпечив можливість окреслити реальні механізми впровадження інклюзивного навчання, оцінити ефективність чинних підходів і відстежити поступ у створенні доступного освітнього простору для дітей з особливими освітніми потребами. Застосування комплексної методології дало підстави не лише визначити загальні тенденції та виклики розвитку інклюзивної освіти, а й запропонувати практичні рекомендації щодо її вдосконалення з урахуванням регіональної специфіки, рівня професійної підготовки педагогів і ресурсного забезпечення [1, 5].

У джерелах сучасного міжнародного права (універсального, регіонального та двостороннього рівнів) сформувалася юридична основа для забезпечення реалізації права людини на освіту та його окремих аспектів (рівності, безоплатності, доступності). При цьому існують певні загально визнані стандарти права на освіту, закріплені в актах міжнародного права, спрямовані на ефективне врегулювання і забезпечення права на освіту. До таких міжнародних стандартів можливо віднести:

- доступність освіти;
- якість освіти;
- недискримінація в освіті;
- інклюзивність освіти;
- безкоштовність освіти на певних рівнях.

Міжнародні стандарти права на освіту закріплені в низці міжнародно-правових актів, які визначають основні принципи та зобов'язання держав щодо забезпечення доступу до якісної освіти [4]. Ось ключові міжнародно-правові документи:

1. Загальна декларація прав людини (1948 р.) – проголошує право кожного на освіту, яка має бути безкоштовною на початковому рівні.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) – гарантує право на освіту, доступність середньої та вищої освіти, а також поступове впровадження безкоштовної освіти.
3. Конвенція про права дитини (1989 р.) – зобов'язує держави забезпечувати доступ дітей до освіти та сприяти її якості.
4. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.) – забороняє будь-які форми дискримінації у сфері освіти та вимагає рівного доступу до навчальних закладів.
5. Європейська соціальна хартія (1961 р.) – встановлює право на освіту та професійну підготовку.
6. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 року – передбачає право на освіту, а

також на доступ до професійної підготовки та підвищення кваліфікації.

7. Документи ЮНЕСКО – містять рекомендації щодо забезпечення рівного доступу до освіти, її якості та інклюзивності. Так, Загальна декларація прав людини 1948 року у статті 26 проголошує, що кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова та загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна та професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного... батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

У проєкті нового Базового закону України «Про освіту» визначено ключові зміни в дошкільній, загальній середній, професійній, вищій освіті та освіті дорослих, при цьому підкреслюється рівність права на освіту для всіх здобувачів. Законодавчо гарантується створення відповідних умов для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами. Такі положення відповідають сучасним світовим тенденціям у сфері захисту прав осіб з ООП, зокрема права на навчання в умовах інклюзивного освітнього середовища. Ці принципи закріплені й у ключових документах Організації Об'єднаних Націй, зокрема в Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) та Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (2009 р.), які ратифікувала Україна.

Незважаючи на відчутні позитивні трансформації в освітній галузі, питання забезпечення рівного доступу до якісної освіти та організації належної підтримки дітей з особливими освітніми потребами (ООП) у закладах загальної середньої освіти залишається складним і багатовимірним [6]. Це зумовлено низкою чинників, серед яких – недостатня практична готовність педагогів до реалізації інклюзивного навчання, збереження елементів медичної моделі розуміння інвалідності в нормативно-правовому полі, що історично орієнтувала систему на сегрегацію, а також обмежене усвідомлення механізмів організації підтримки на рівні класу, закладу освіти та територіальної громади. У багатьох випадках учителі потребують чітких алгоритмів командної взаємодії, розроблення та реалізації індивідуальної програми розвитку (ІПР), а також методичного супроводу.

Соціальна інклюзія ґрунтується на принципах визнання гідності кожної особистості, поваги до різноманіття, прийняття індивідуальних відмінностей та переконанні, що кожна людина є цінною для суспільства. Принцип розвитку особистості передбачає створення умов для інтелектуального, творчого й соціального зростання, формування автономності та здатності ухвалювати рішення щодо власного життєвого шляху [5]. Принцип участі та причетності акцентує на активному залученні дітей до прийняття рішень, що стосуються їхнього навчання, а батьків – до вибору освітньої траєкторії та оцінювання якості освітніх послуг. Водночас важливим є розширення участі громадськості у формуванні освітньої політики на місцевому й національному рівнях.

Статистичні показники свідчать про поступове розширення інклюзивної практики. У 2024 році в Україні

функціонувало понад 29 тисяч інклюзивних класів. Станом на 1 січня 2025 року, за даними Міністерства освіти і науки України, 47 610 учнів з ООП навчалися за інклюзивною формою, що демонструє суттєве зростання порівняно з попередніми роками [2]. Така динаміка відображає не лише кількісне розширення мережі інклюзивних класів, а й поступову зміну суспільних установок щодо навчання дітей з ООП у загальноосвітньому середовищі. Водночас зберігаються й альтернативні форми здобуття освіти, що забезпечує варіативність освітніх маршрутів відповідно до індивідуальних потреб дитини.

Важливою складовою інфраструктури підтримки є інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ). Станом на 2025 рік в Україні діє понад 700 ІРЦ, з яких 674 продовжують функціонувати навіть в умовах воєнного стану. Вони здійснюють комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, надають рекомендації щодо організації освітнього процесу та забезпечують супровід сімей. Паралельно зростає кількість асистентів учителів – понад 25 тисяч фахівців, однак їх територіальний розподіл залишається нерівномірним, що створює дисбаланс у доступі до підтримки.

Попри позитивні тенденції, система інклюзивної освіти стикається з низкою викликів. Серед них – регіональна нерівність, особливо помітна між міськими та сільськими громадами, де часто бракує матеріально-технічних ресурсів, спеціалізованого обладнання та профільних спеціалістів. Значною проблемою залишається недостатній рівень підготовки частини педагогів до роботи в умовах різнорівневого класу: не всі володіють методиками диференційованого навчання, адаптації програм чи використання допоміжних технологій.

Фінансові обмеження також уповільнюють модернізацію освітнього середовища, оновлення матеріальної бази, розвиток цифрових інструментів і забезпечення психологічного та тьюторського супроводу. Соціально-психологічні бар'єри – стереотипи, упередження, недостатня поінформованість – впливають на рівень прийняття інклюзії в громадах і потребують системної просвітницької роботи [6]. Додатковим чинником стала повномасштабна війна, яка спричинила переміщення сімей, руйнування інфраструктури, обмеження доступу до безпечних освітніх просторів та спеціалізованих послуг.

У цих умовах державна політика спрямована на стратегічне зміцнення інклюзивної системи. Міністерство освіти і науки України ініціювало розроблення Національної стратегії розвитку інклюзивної освіти до 2030 року, що передбачає вдосконалення механізмів виявлення освітніх потреб, підвищення якості реалізації ІПР, розширення професійної підготовки педагогів та гармонізацію законодавства з європейськими стандартами. Значна увага приділяється цифровізації – створенню національної освітньої платформи з адаптованими ресурсами, інструментами моніторингу та обміну кращими практиками [3].

Стратегія також акцентує на кадровому та фінансовому забезпеченні, розвитку партнерства між державою, громадами та громадськими організаціями, а також інте-

грації рекомендацій ЄС і ЮНЕСКО щодо забезпечення рівності, недискримінації та доступності освіти.

Отже, інклюзивна освіта в Україні розвивається динамічно, але в умовах складних соціальних і безпекових викликів. Подальший поступ потребує системного підходу, спрямованого на подолання регіональних диспропорцій, підвищення професійної компетентності педагогів, стабільне фінансування, зміну суспільних установок та посилення міжвідомчої координації. Лише за умови узгодженої взаємодії державних структур, освітніх інституцій, місцевих громад і батьківської спільноти можливо забезпечити сталий розвиток інклюзивного освітнього середовища, що відповідатиме принципам соціальної справедливості та прав людини.

Результати дослідження. Проведений аналітичний огляд процесу впровадження інклюзивної освіти в Україні засвідчує вагомі результати у формуванні нормативно-правової бази та розбудові організаційних механізмів, що забезпечують доступ дітей з особливими освітніми потребами до закладів загальної середньої освіти. Протягом останніх років створено інституційні умови для функціонування інклюзивних класів, розширено мережу інклюзивно-ресурсних центрів, удосконалено процедури оцінювання та супроводу дітей з ООП. Разом із тим зберігаються системні труднощі, серед яких – нерівномірність розвитку інклюзивної інфраструктури в регіонах, дефіцит і територіальна диспропорція у розподілі кваліфікованих педагогів та асистентів учителів, обмежені фінансові ресурси, а також потреба в підвищенні рівня цифрової компетентності освітян і модернізації освітнього середовища відповідно до принципів універсального дизайну.

Перспективи розвитку інклюзивної освіти пов'язані з подальшим зростанням кількості учнів з ООП у закладах освіти, удосконаленням системи раннього виявлення освітніх потреб, розширенням мережі інклюзивно-ресурсних центрів і підвищенням якості їх діяльності. Очікується активніше впровадження цифрових освітніх сервісів, адаптованих онлайн-ресурсів і платформ дистанційної підтримки, що забезпечить

безперервність навчання в умовах соціальних і безпекових викликів. Важливим напрямом стане оновлення кадрової політики: розвиток програм підготовки та перепідготовки педагогів з інклюзивної компетентності, формування мультидисциплінарних команд супроводу, упровадження механізмів професійного наставництва. Водночас інтеграція до європейського освітнього простору передбачає гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами, запровадження систем моніторингу якості інклюзивних послуг і забезпечення рівного доступу до освіти для всіх категорій здобувачів [5].

Висновки. На підставі здійсненого аналізу можна стверджувати, що сталий розвиток інклюзивної освіти можливий лише за умови комплексного підходу, який об'єднує нормативно-правові, організаційно-управлінські, фінансово-економічні та соціально-педагогічні складові. Важливу роль відіграє міжвідомча координація, партнерство між державними органами, громадами, закладами освіти та громадськими організаціями, а також активна участь батьківської спільноти. Реалізація таких умов створює передумови для переходу від етапу інституційного становлення інклюзії до її системного й повноцінного функціонування, у межах якого кожна дитина матиме реальні можливості для навчання, розвитку й самореалізації незалежно від індивідуальних особливостей.

Інклюзивну освіту доцільно розглядати не лише як прояв соціальної відповідальності держави, а як стратегічний ресурс формування людського капіталу України. Забезпечення доступності та високої якості освіти сприятиме розкриттю інтелектуального й творчого потенціалу молодого покоління, зміцненню соціальної згуртованості, зниженню ризиків маргіналізації та підвищенню конкурентоспроможності країни у глобальному освітньому й економічному просторі. Таким чином, інклюзія постає складовою національної стратегії розвитку, що має довгостроковий соціальний та економічний ефект і сприяє утвердженню принципів рівності, справедливості та людської гідності в суспільстві.

Література:

1. Гриньова Л.В. Інклюзивна освіта в Україні: концептуальні засади та практичні аспекти. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2018. 256 с.
2. Каверіна Г.В. Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики. Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики : тези доповідей XXIII Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : Університет «Україна», 2023. С. 45–48. DOI: <https://doi.org/10.36994/978-966-388-696-2-2023-1>
3. Олійник Т. Модель інформаційно-технологічної підтримки інклюзивної освіти в Україні. *Brajets Journal*. 2023. Т. 1. № 1. С. 1–10. DOI: <https://brajets.com/brajets/article/view/1286>
4. Павленко О.В. Інклюзивна освіта: європейський досвід та українські реалії. Київ : Літера ЛТД, 2019. 224 с.
5. Савченко О.С. Інклюзивна освіта в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. Харків : Основа, 2017. 192 с.
6. Шевченко І.В. Інклюзивна освіта: теорія і практика. Львів : Світ, 2016. 208 с.

References:

1. Hryniowa, L.V. (2018). *Inklyuzivna osvita v Ukraini: kontseptualni zasady ta praktychni aspekty* [Inclusive education in Ukraine: Conceptual foundations and practical aspects]. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].
2. Kaverina G.V. Inclusive educational environment: problems, prospects and best practices: abstracts of reports of the XXIII International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 29–30, 2023). In Part II. Part II. – Kyiv: University «Ukraine», 2023. – 464 p. DOI: <https://doi.org/10.36994/978-966-388-696-2-2023-1>

3. Oliinyk, T. (2023). Model informatsiino-tehnolohichnoi pidtrymky inkliuzyvnoi osvity v Ukraini [Model of information and technological support for inclusive education in Ukraine]. *Brajets Journal*, Vol. 1, No. 1, pp. 1–10. Available at: <https://brajets.com/brajets/article/view/1286> [in Ukrainian]. <https://brajets.com/brajets/article/view/1286>
4. Pavlenko, O.V. (2019). Inkliuzyvna osvita: yevropeyskyi dosvid ta ukraïnski realii [Inclusive education: European experience and Ukrainian realities]. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].
5. Savchenko, O.S. (2017). Inkliuzyvna osvita v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Inclusive education in Ukraine: State, problems and development prospects]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
6. Shevchenko, I.V. (2016). Inkliuzyvna osvita: teoriia i praktyka [Inclusive education: Theory and practice]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.05.2026